

Тарлопов І.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри статистики, обліку та економічної інформатики
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара

ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті представлено результати дослідження особливостей економічного розвитку машинобудування в Україні. Визначено роль машинобудування в господарстві країни та частка галузі в структурі промисловості. Представлено порівняльну характеристику всієї промисловості та галузі машинобудування за основними результатами діяльності. На основі порівняння основних показників роботи підприємств машинобудування в докризовому 2013 р. та 2015 р., другому з початку економічної кризи, визначено вплив кризи на галузь. Установлено, що в умовах дестабілізації економічної ситуації в країні фінансові результати діяльності машинобудівних підприємств показують більшу стійкість, ніж промисловість у цілому, а відносні показники (індекси обсягів виробництва, рентабельність), навпаки, показують більшу мінливість машинобудування, ніж уся промисловість. Визначено основні проблеми, що сьогодні гальмують розвиток машинобудування, та перелічено основні шляхи розвитку галузі.

Ключові слова: машинобудування, діяльність машинобудівних підприємств, перспективи розвитку, криза, показники динаміки, тенденції розвитку.

В статье представлены результаты исследования особенностей экономического развития машиностроения в Украине. Определены роль машиностроения в хозяйстве страны и доля отрасли в структуре промышленности. Представлена сравнительная характеристика всей промышленности и отрасли машиностроения по основным результатам деятельности. На основе сравнения основных показателей работы предприятий машиностроения в докризисном 2013 г. и 2015 г., втором с начала экономического кризиса, определено влияние кризиса на отрасль. Установлено, что в условиях дестабилизации экономической ситуации в стране финансовые результаты деятельности машиностроительных предприятий показывают большую устойчивость, чем промышленность в целом, а относительные показатели (индексы объемов производства, рентабельность), наоборот, показывают большую изменчивость машиностроения, чем вся промышленность. Определены основные проблемы, которые сегодня тормозят развитие машиностроения, и перечислены основные пути развития отрасли.

Ключевые слова: машиностроение, деятельность машиностроительных предприятий, перспективы развития, кризис, показатели динамики, тенденции развития.

Постановка проблеми. Машинобудування є однією з провідних та пріоритетних галузей економіки України, яка забезпечує випуск машин і устаткування для багатьох галузей господарства і населення. Галузь із виробництва машин й обладнання визначає науково-технічний прогрес у національній економіці, забезпечує її технічне переозброєння, інтенсифікацію і підвищення ефективності суспільного виробництва.

Багато питань, пов'язаних з аналізом та оцінкою особливостей розвитку галузі в умовах економічної кризи в державі, залишаються відкритими, у цьому зв'язку тема є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених: К. Харт, П. Гутмана, Е. Фейга, І.І. Мазур, В. Базилевича, В. Мандибури, М.В. Алікаєвої, Ю.М. Барташевської, М.В. Микитюка, Н. Сіправ-

ської, Т. Василюшина, Ю. Великого, В. Диканя, Л. Мельника, О. Мягкова, С. Смерічевського, А. Черепа та ін. відображено питання оцінки сучасного стану, особливостей функціонування та підходи до вирішення проблем розвитку машинобудівної галузі.

Водночас потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з особливостями сучасного стану та розвитку машинобудівних підприємств.

Метою дослідження є аналіз особливостей розвитку підприємств машинобудівної галузі України в умовах політичної та економічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Складні сучасні умови, в яких опинився машинобудівний комплекс України, передусім стали наслідками впливу світової фінансової кризи 2008–2009 рр. та внутрішніх проблем із початку

2014 р. у зв'язку з воєнними діями на сході країни. Машинобудування України на відміну від інших держав світу базується на витратних технологіях, що залишилися з часів Радянського Союзу, що веде до зростання ресурсомісткості продукції та знижує її конкурентоспроможність на світовому ринку [1], а також перешкоджає скороченню витрат та випуску інноваційної продукції в інших галузях економіки [2].

Галузь машинобудування займає п'яте місце у складі промисловості України за обсягом реалізованої промислової продукції. За останні роки частка машинобудування в загальному обсязі реалізації промислової продукції неухильно зменшувалася: з 10,2% у 2012 р. до 6,1% у 2016 р. (рис. 1).

Найбільш чутливими до зміни кон'юнктури на ринках машинобудівної продукції будуть ті регіони, у структурі промисловості яких машинобудування займає значну частку. У регіонах України питома вага реалізованої продукції машинобудування найбільша в Закарпатській

області, а найменша – у Вінницькій області (рис. 2).

Порівняно з до кризовим 2013 р. у 2015 р. у п'яти регіонах частка продукції машинобудування зросла: у Волинській (із 15,2 до 17,6%), Кіровоградській (із 7,3 до 8,3%), Київській (із 6,1 до 7,3%), Івано-Франківській (із 2,8 до 5,7%) та Чернігівській (із 4,1 до 4,4%) областях [4].

Порівняємо основні показники роботи підприємств машинобудування у докризовому 2013 р. та другому з початку кризи – 2015 р. (табл. 1).

Як бачимо, більшість показників роботи підприємств машинобудування погіршилася: на 620 одиниць (12,1%) зменшилася кількість підприємств; на тлі значного підвищення цін (на 2 040,2 млн. грн., або на 1,7%) скоротився обсяг реалізованої продукції; зменшилася й частка машинобудування в загальному обсязі реалізації у промисловості – з 8,7 до 6,5%. Порівняно з 2010 р. значно знизився індекс промислової продукції – з 97,3% у 2013 р. до 66,4% у

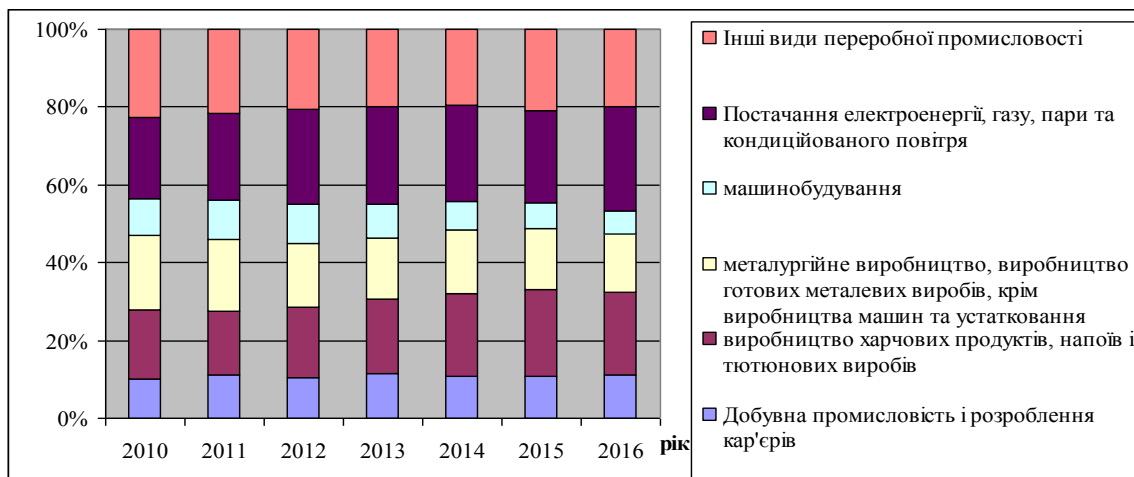

Рис. 1. Структура промисловості України [3]

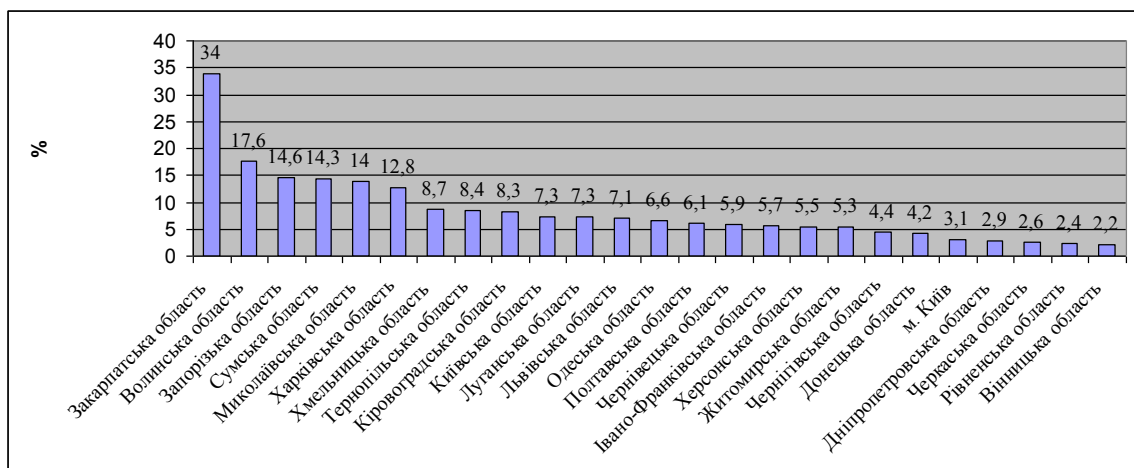

Рис. 2. Питома вага машинобудування в обсязі реалізованої промислової продукції в регіонах України в 2015 р. [4]

Таблиця 1

Основні показники роботи підприємств машинобудування у 2013 та 2015 рр. [4–6]

Показник	2013	2015	Відхилення	
			абсолютн.	віднозн., %
Кількість підприємств	5103	4483	-620	-12,1
Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	117301,9	115261,7	-2040,2	-1,7
у % до загального обсягу в промисловості	8,7	6,5	-2,2	...
Індекс промислової продукції, у % до 2010 р.	97,3	66,4	-30,9	...
Основні засоби (на кінець року), млн. грн.	89520,4	860304,5	770784,1	861,0
Ступінь зносу основних засобів, %	55,1	91,2	36,1	65,5
Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. осіб	456	346	-110	-24,1
у % до кількості працівників у промисловості	17,1	17	-0,1	...
Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн.	5526,9	-12651,6	-18178,5	-328,9
Частка підприємств, які одержали збиток до оподаткування, %	34,8	25,9	-8,9	-25,6
Рентабельність операційної діяльності, %	6,6	3,4	-3,2	...

Таблиця 2

Порівняння фінансових результатів діяльності промислових та машинобудівних підприємств за 2010–2015 рр. (млн. грн.) [4; 7]

	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
<i>Фінансовий результат до оподаткування, млн. грн.</i>						
Промисловість	26845,9	58662,3	21353,4	13698,3	-166414,0	-181360,9
Машинобудування	7176,0	14637,6	13322,8	5526,9	-20501,5	-12651,6
<i>Чистий прибуток/збиток, млн. грн.</i>						
Промисловість	11889,6	31961,6	2592,4	-4181,1	-178730,9	-188267,9
Машинобудування	4235,5	10639,6	9268,8	2768,6	-22380,2	-15374,0

2015 р. Незважаючи на багатократний приріст вартості основних засобів (у 9,6 рази!), передусім за рахунок категорії «Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів», ступінь зносу значно збільшився (з 55,1 до 91,2%) через придбання застарілого обладнання.

Через зменшення кількості підприємств та зниження обсягів реалізації, насамперед через політичну заборону торгівлі з Росією, майже на чверть скоротилася чисельність зайнятого у машинобудуванні персоналу: з 456 тис. до 346 тис. осіб. Водночас частка зайнятих у машинобудуванні до загальної кількості працівників у промисловості зменшилася лише на 0,1%, що пояснюється загальним спадом в економіці.

Щорічне зростання мінімальної заробітної плати в країні зумовило й зростання номінальної заробітної плати одного штатного працівника в галузі машинобудування з 3 229 грн. до 4 211 грн. Але порівняно із заробітними платами в країнах Європи, до стандартів якої ми прагнемо, доходи машинобудівників залишаються дуже низькими.

Негаразди в економіці відобразилися на фінансових результатах діяльності машинобу-

дівних підприємств: якщо в 2013 р. машинобудівники отримали прибутків до оподаткування на суму 5 526,9 млн. грн., то в 2015 р. до оподаткування вони отримали збиток на суму 12 651,6 млн. грн. Зменшення частки підприємств, які одержали збиток до оподаткування (з 34,8% до 25,9%), можна було б уважати позитивною зміною, але це відбулося не за рахунок зростання кількості прибуткових підприємств, а за рахунок ліквідації частини підприємств у галузі. При цьому у тих підприємств, що залишилися, майже вдвічі впав рівень рентабельності – з 6,6% до 3,4%.

Динаміка фінансових результатів діяльності машинобудівних підприємств та результати роботи всієї промисловості відображені в табл. 2.

Проведений аналіз промисловості виявив негативну тенденцію у період 2010–2015 рр. за показниками фінансового результату та чистого прибутку. У машинобудуванні також простежується негативна тенденція як усю галузі, так і її підгалузей, але її темпи повільніші порівняно з усю промисловістю. Негативний тренд показників багато в чому пояснюється економічною кризою з кінця 2013 р. У 2015 р.

динаміка величини збитків у машинобудуванні позитивно відрізняється від загальнопромислової: якщо в промисловості суми збитків продовжували зростати, то в машинобудуванні сума збитків зменшилася.

Найбільш проблемним для всіх підгалузей машинобудування був 2014 р., коли були отримані найменші значення показників «Фінансовий результат до оподаткування» та «Чистий прибуток» у розмірі -20 501,5 млн. грн. та -22 380,2 млн. грн. відповідно. Значну роль у збільшенні кількості збиткових підприємств промисловості зіграли зростання кредиторської та дебіторської заборгованості, а також заборона на торгівлю з РФ. Але вже в 2015 р. машинобудівникам удалося переломити ситуацію, а у виробництві комп'ютерів, електронної та оптичної продукції взагалі отримати позитивні результати: 783,4 млн. грн. до оподаткування та 585,4 млн. грн. чистого прибутку [4].

Рентабельність підприємств є одним із найвагоміших показників оцінювання ефективності функціонування підприємств будь-якої сфери діяльності [8]. Для оцінювання рівня прибутковості підприємств машинобудівної галузі

на рис. 3 представлено динаміку показника рентабельності операційної діяльності машинобудівних підприємств.

Рівень рентабельності у промисловості за досліджуваний період неухильно знижувався: з 4,7% у 2011 р. до 0,9% у 2015 р. Лінійний тренд змінювання рентабельності у машинобудуванні також має від'ємний нахил, але показник рентабельності машинобудівних підприємств змінювався неоднозначно: зростав у 2011–2012 рр., у 2013 р. знизився, у 2014 р. рентабельність узагалі стала від'ємною, але вже в 2015 р. вона знову мала позитивне значення [4].

Стрімке падіння рентабельності машинобудування пов'язане з нестабільною фінансово-економічною ситуацією та воєнними діями на сході України, де зосереджена значна частка машинобудівних підприємств [1].

Однією з найважливіших проблем сучасності залишається реалізація виготовленої продукції підприємств машинобудування. Динаміка обсягів реалізації продукції машинобудування представлена на рис. 4.

Динаміка обсягів реалізації продукції машинобудівного виробництва позитивна, але її

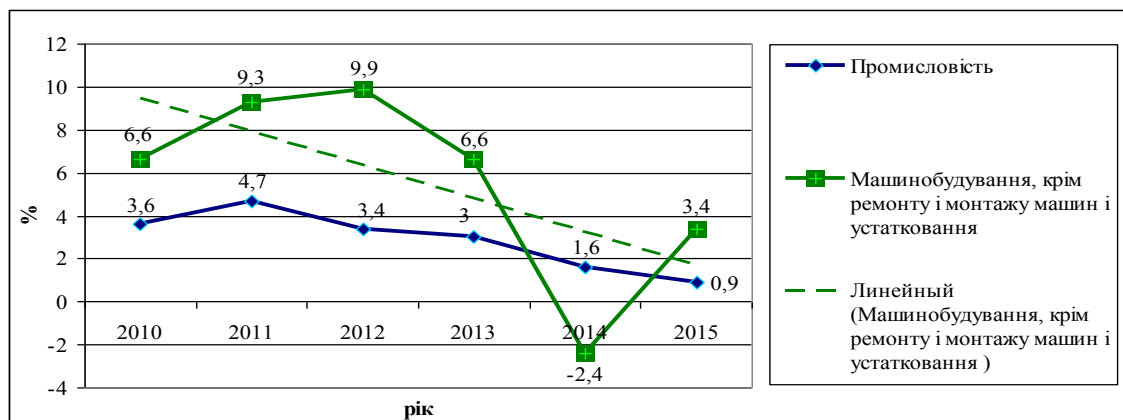

Рис. 3. Рівень рентабельності (збитковості) промислових та машинобудівних підприємств України за 2010–2015 рр., % [4]

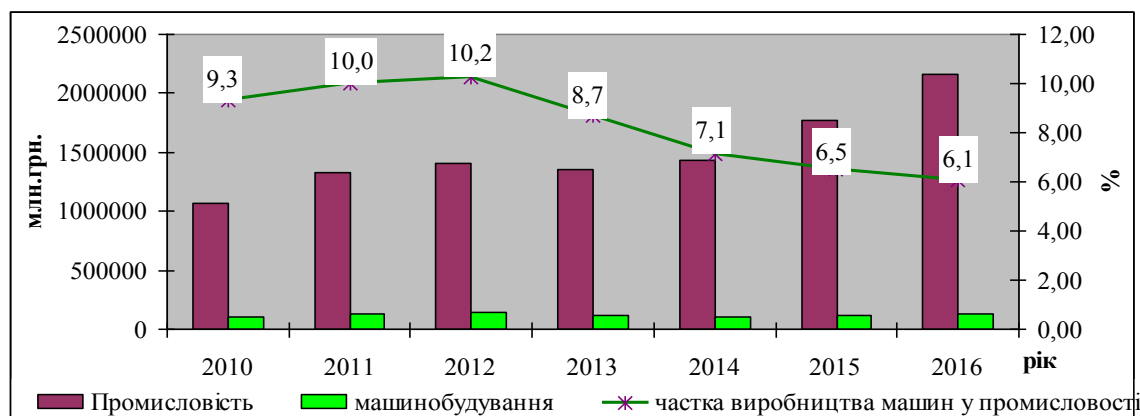

Рис. 4. Обсяги реалізованої промислової продукції, у т. ч. машинобудівної, із зазначенням її частки, за 2010–2016 рр. [3]

темпи дуже повільні порівняно з обсягами реалізації усієї промислової продукції. Частка виробництва машин у промисловості досить низька (в середньому на рівні 8,3% за 2010–2016рр.) порівняно з аналогічним показником у розвинутих країнах (25–45%), а за останні роки ще й неухильно знижується. Така ситуація свідчить про зменшення ролі машино-будівної галузі у вітчизняній економіці. А враховуючи значні обсяги продукції машинобудування, які країна придбає за кордоном, можливо собі уявити, яку кількість робочих місць вона втрачає.

У 2010–2016 рр. у галузі машинобудування піки зростання обсягів реалізації спостерігалися у 2010 р. (142,4%) та 2016 р. (102%). Максимуми індексів реалізації усієї промислової продукції мали місце в ті ж самі роки. (рис. 5).

Мінімальний індекс у машинобудуванні спостерігаємо в 2014 р. – 79,4%. Мінімальний індекс у промисловості (87%) зафіксований у 2015 р., це свідчить про більшу інертність усієї промисловості порівняно з машино-будуванням. Зниження індексів реалізації машинобудівної продукції в 2011–2013 рр. пояснюється високою ресурсомісткістю, застарілими технологіями та невідповідністю національної продукції сучасним вимогам світового ринку; в 2014 р. падіння обсягів відбулося через дестабілізацію фінансово-економічної ситуації в країні. А з 2015 р. суб'єкти господарювання вже почали пристосовуватися до діяльності в умовах кризи. За цим показником уся промисловість проявила більше стійкості, ніж машинобудування.

Для забезпечення підґрунтя для свого розвитку та підвищення ефективності діяльності сучасні машинобудівні підприємства приділяють особливу увагу технічному переозброєнню виробництва та підготовці випуску інноваційної, конкурентоспроможної продукції.

У 2016 р. інноваційною діяльністю в галузі машинобудування займалися 213 підприємств (що на 22 менше, ніж у 2015 р.), або 31,1% усіх

підприємств. Із них 105 підприємств витрачали кошти на внутрішні НДР; 23 – на зовнішні НДР; 129 підприємств придбали машини, обладнання та програмне забезпечення; 17 підприємств придбали інші зовнішні знання, а 95 підприємств витрачали кошти на інші інноваційні напрями [11].

Протягом 2016 р. на інновації машинобудівні підприємства витратили 2 290 533 тис. грн., що на 701 674 тис. грн. більше, ніж у 2015 р., у т. ч. на НДР – 1 205 873 тис. грн., на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 946 595,7 тис. грн., на придбання наявних знань – 30 810,7 тис. грн. та 107 253,8 тис. грн. – на іншу інноваційну діяльність.

Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 2 125 565,5 тис. грн. (або 92,8% від інноваційних витрат); інвесторами профінансовано 139 937,4 тис. грн. (або 6,1%), а за кошти державного бюджету – 15 415,6 тис. грн. (або 0,7%) інноваційних витрат.

У 2016 р. 152 машинобудівних підприємств впроваджували інновації. Ними було впроваджено 143 інноваційних процеси, з них 77 – маловідходні та ресурсозберігаючі. Із загальної кількості впровадженої інноваційної продукції (131 од.), 105 – нові для ринку.

Динаміка обсягу реалізації інноваційної продукції в галузі машинобудування та його частки в загальному обсязі реалізації представлено на рис. 6.

Аналіз обсягу реалізації інноваційної продукції машинобудування та його частки (рис. 6) свідчить, що напрям тренду показників змінила економічна криза в країні, яка почалася у 2014 р. В умовах кризи ризик виробництва та реалізації інноваційної продукції зростає, тому зрозуміло, що машинобудівники зменшили обсяги реалізації, але вже в 2015 р. вони поступово пристосовуються до діяльності в тій ситуації, яка склалася, та збільшують обсяг виробництва

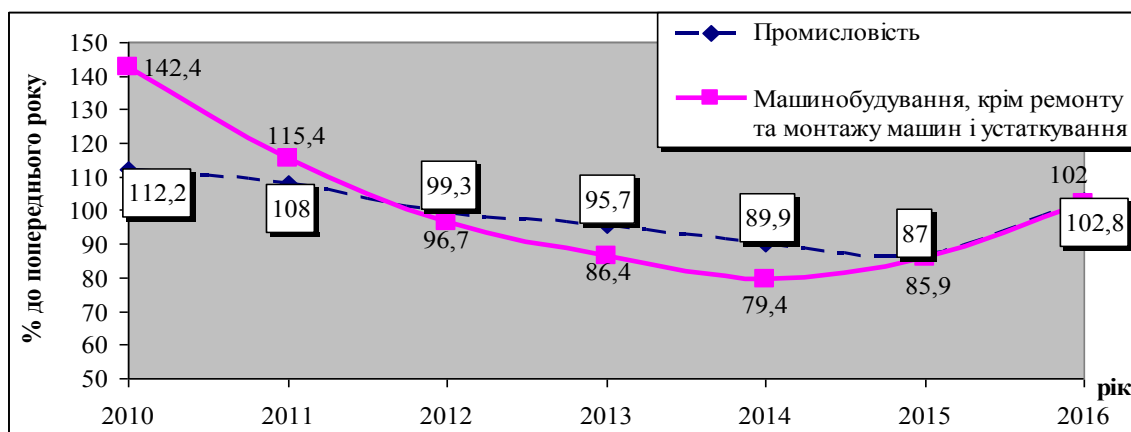

Рис. 5. Індекси обсягів промислової та машинобудівної продукції у 2010–2016 рр. [9; 10]

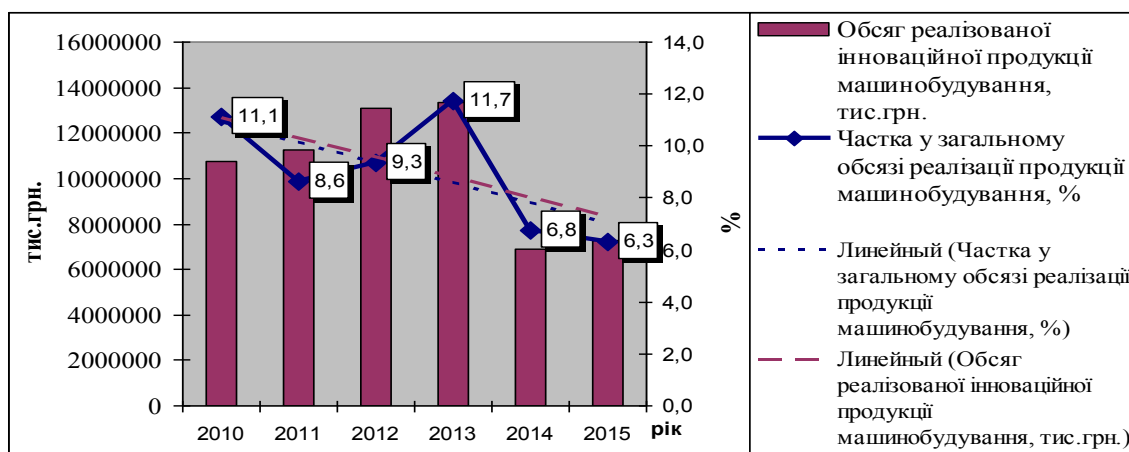

Рис. 6. Обсяг реалізації інноваційної продукції машинобудування та його частка в загальній реалізації за 2010–2015 рр. [3; 12–14]

інноваційного продукту. При цьому частка його в загальній реалізації продовжує знижуватися.

Висновки з проведеного дослідження. У цілому за аналізований період найважчим для промисловості у цілому і для машинобудування зокрема був 2014 р. Із початком економічної кризи в країні спостерігається тенденція погіршення практично всіх показників діяльності, що суттєво відкидає галузь у розвитку назад.

Основні проблеми, що сьогодні гальмують розвиток машинобудування: нестабільна загальна економічна та політична ситуація в країні; нестійкий фінансовий стан, висока частка збиткових підприємств, низька рентабельність діяльності; незначна частка машинобудівної продукції у структурі промисловості; основним джерелом фінансування інноваційного розвитку є власні кошти підприємств; невідповідність національної продукції вимогам світового ринку через низьку якість, різні

стандарты, екологічні характеристики; висока ресурсо-, енерго- та матеріаломісткість продукції машинобудування; низькі темпи розроблення, освоєння і випуску нової продукції; низький рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку; відтік висококваліфікованих кадрів із галузі через трудову міграцію.

Перспективи розвитку машинобудування пов'язані з: поліпшенням структури ресурсного потенціалу машинобудівних підприємств, приведенням її у відповідність до вимог часу; підвищенням інноваційної активності та інвестиційної привабливості; розширенням асортименту продукції машинобудування; необхідністю державного стимулювання процесу технічного та технологічного оновлення виробничих фондів та інноваційної активності; підйомом рівня механізації й автоматизації всіх стадій виробничого процесу; реконструкцією низки машинобудівних підприємств і закриттям нерентабельних і збиткових підприємств.

Список використаних джерел:

1. Мандзіновська Х.О. Комплексний підхід до аналізу та оцінки фінансово-економічної діяльності підприємств машинобудування. *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 156–161.
2. Бакута А.В. Сучасний стан машинобудівного комплексу України: проблеми та перспективи. *Економічний вісник ЗДІА*. 2012. № 2. С. 22–31.
3. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010–2016 роках / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Промисловість України у 2011–2015 роках: Статистичний збірник. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Основні засоби України за 2013 рік. Статистичний бюлетень. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Основні засоби України за 2015 рік. Статистичний бюлетень. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Промисловість України у 2007–2010 роках: статистичний збірник. / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
8. Василюшин Т. Аналіз сучасного стану машинобудівної промисловості України та визначення основних проблем її розвитку. *Галицький економічний вісник*. 2013. № 4(43). С. 10–20.
9. Індекси промислової продукції за видами діяльності за 2010–2012 роки / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

10. Індекси промислової продукції за видами діяльності за 2013–2016 роки / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
11. Наукова та інноваційна діяльність України за 2016 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
12. Наукова та інноваційна діяльність України за 2011 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
13. Наукова та інноваційна діяльність України за 2013 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
14. Наукова та інноваційна діяльність України за 2015 рік. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

Tarloпов І.О.

PECULIARITIES OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF MECHANICAL ENGINEERING IN UKRAINE

The article presents the results of the research of features of the economic development of mechanical engineering in Ukraine. The role of machine building in the economy of the country and the share of the industry in the structure of industry are determined. The ranking of regions of the country in terms of the degree of sensitivity to changing the situation in the markets for machine building products is determined on the basis of the share of mechanical engineering in the volume of industrial products sold. The comparative characteristic of the whole industry and the mechanical engineering industry is presented on the main results of the activity. The impact of the crisis on the industry is determined on the basis of comparison of the main indicators of the work of mechanical engineering enterprises in the pre-crisis period of 2013 and in 2015, the second since the beginning of the economic crisis. The analysis of statistics shows that 2014 was the hardest for the industry as a whole and for machine building. But in the next 2015 year, the machine builders managed to turn the situation and strengthen their positions. The dynamics of the share of machinery production in industry testifies to a decrease in the role of the machine-building industry in the domestic economy. In the course of the study, it was found that in the conditions of destabilization of the economic situation in the country, the financial results of activities of machine-building enterprises show a greater stability than the industry as a whole. And relative indicators (indices of production volumes, profitability) on the contrary show greater volatility of mechanical engineering than the whole industry. The research identified the main issues that are hampering the development of mechanical engineering today and listed the main ways of sector development.

Key words: mechanical engineering, activity of machine-building enterprises, prospects of development, crisis, indicators of dynamics, development tendencies.